

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ЕЛЕКТРОННИМИ ГРОШИМА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено розкриттю змісту операцій з електронними грошима за законодавством України. Досліджується питання порядку випуску електронних грошей банками-емітентами. Аналізуються проблемні аспекти використання електронних грошей суб'єктами. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: електронні гроші, емітенти електронних грошей, агенти, користувачі електронних грошей, система електронних грошей.

**Пожидаєва Марія
Анатоліївна,**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

У сучасних умовах для здійснення розрахунків невеликими сумами за товари і послуги в Інтернеті або відправлення у формі приватних переказів все більше застосовуються електронні гроші. Вони є зручним, наперед оплаченим платіжним інструментом, який не потребує відкриття користувачем рахунку в банку. В Україні правове регулювання операцій з електронними грошима здійснюється на підставі ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» з урахуванням змін, унесених до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем і розвитку безготівкових розрахунків на підставі Закону України від 18 вересня 2012 р., ст. 47 Закону України «Про банки та банківську систему» від 7 грудня 2000 р., ст.ст. 7, 40, 56, 67 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р., Постанови Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 4 листопада 2010 р. із внесеними змінами згідно з Постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань здійснення операцій з електронними грошима» від 19 червня 2014 р.

Водночас слід звернути увагу на те, що електронні гроші є грошовим зобов'язанням емітента на пред'явника, інформація про яке зберігається на електронному пристрої як запис у спеціалізованих електронних системах. Ураховуючи це, можна зробити висновок, що регулювання відносин у сфері використання електронних грошей здійснюється і ст. 190, ч. 1 ст. 509, п. 1. ч. 1 ст. 512, ч. 3 ст. 656 Цивільного кодексу України, а не лише спеціальними нормативно-правовими актами. На жаль, у зазначених вище законах відсутні прямі вказівки та посилання про їх взаємозв'язки з нормами Цивільного кодексу України. У зв'язку з цим постає питання щодо потреби подальшого вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Особливості функціонування та розвитку сучасних платіжних систем у своїх наукових працях досліджують такі вітчизняні вчені – економісти та юристи, як Н. Буличева, Б. Івасів, Т. Ковальчук, Т. Косова, В. Кравець, В. Лук'янов, М. Мацелик, О. Папаїка, С. Пиріг, Ю. Тараненко, І. Трубін та ін. Разом із тим проблемам регулювання порядку здійснення операцій з електронними грошима у фінансово-правовій науці присвячено небагато публікацій. Зокрема І. Трубін у монографії «Правові засади функціонування системи електронних грошей у сфері електронної комерції» визначає окремі шляхи вдосконалення правового забезпечення розрахунків за допомогою системи електронних платежів, серед яких називає і такий, як необхідність ухвалення спеціального закону про електронні гроші [5,

с. 113–114]. Проте через нещодавнє введення Національним банком України цілої низки новацій щодо правил роботи систем електронних грошей в Україні виникає потреба в більш ґрунтовному дослідженні, а також у доопрацюванні окремих аспектів цієї сфери відносин.

Метою цієї статті є аналіз чинного законодавства у сфері регулювання операцій з електронними грошима в Україні та формування пропозицій щодо його вдосконалення.

Відповідно до п. 15.2 ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» порядок здійснення операцій з електронними грошима та максимальна сума електронних грошей на електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача, визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України (далі в тексті – НБУ). Основними такими нормативно-правовими актами є Положення про електронні гроші в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 4 листопада 2010 р. № 481, та Положення про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури, затверджене постановою Правління НБУ від 4 лютого 2014 р. № 43.

Згідно з вимогами ст. 15 зазначеного вище Закону та п. 1.4. гл. 1 Положення про електронні гроші в Україні випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки. Банк має право надавати своїм клієнтам, зокрема шляхом укладення з юридичними особами агентських договорів, такі фінансові послуги

у сфері використання електронних грошей:

- розповсюдження електронних грошей;
- здійснення обмінних операцій з електронними грошима;
- надання засобів поповнення електронними грошима електронних пристроїв;
- приймання електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові кошти.

Випуск електронних грошей здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти. Банк, що здійснює випуск електронних грошей, номінованих лише в гривнях, законодавець називає емітентом, який у подальшому зобов'язаний погашати випущені ним електронні гроші на вимогу користувача.

Відповідно до п. 2.3. гл. 2 зазначеного вище Положення електронні гроші є випущеними з часу їх завантаження емітентом або оператором на електронний пристрій, що перебуває в розпорядженні користувача або агента. Згідно зі ст. 15 Закону для виконання операційних та інших технологічних функцій, які забезпечують використання електронних грошей, емітент має право залучати інших юридичних осіб – резидентів. Так, п. 5.1 гл. 5 Положення передбачає, що операційні чи інші технологічні функції при здійсненні операцій з електронними грошима може виконувати оператор на підставі договору з емітентом. Тому в разі якщо оператор уклав договір з банком, електронні гроші вважаються випущеними

з часу їх завантаження оператором на електронний пристрій користувача або агента (електронний гаманець, пам'ять комп'ютера, наперед оплачена картка багатоцільового використання тощо), який може перебувати фізично як у користувача/агента, так і в приміщенні оператора, залежно від технології обігу інформації щодо права користувача/агента на електронні гроші [3].

Зважаючи на те, що доступ до електронних грошей, які зберігаються в інформаційному вигляді, здійснюється за допомогою електронного пристрою, виникає потреба в розкритті поняття останнього. НБУ під електронним пристроєм розуміє чип, що міститься на пластиковій картці або на іншому носії, пам'ять комп'ютера тощо, які використовуються для зберігання електронних грошей (див. п. 1.3. гл. 1 Положення). Погоджуючись з такою позицією, до цього додаємо ще такі види електронних носіїв, як електронні гаманці, програмно-технічне забезпечення на онлайн-сервері оператора, на яких зберігаються електронні гроші користувачів. Умовно такі електронні пристрої та носії іменуються «спеціальними електронними рахунками» [4, с. 5]. Зокрема нормами Директиви 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей – та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС та скасовує Директиву 2000/46/ЄС, від 16 вересня 2009 р. встановлено, що управління електронними грошима здійснюється їх

власником через передбачений для цього спеціальний рахунок. Хоча в чинному українському законодавстві вживається виключно термін електронний пристрій [1].

Отже, під час оплати електронними грошима відбувається зарахування одиниць вартості на спеціальний електронний носій отримувача (суб'єкта господарювання, фізичної особи) без використання банківських рахунків цього платника, що породжує юридичні наслідки і свідчить про виконання операції, яка прирівнюється до платіжної [6, с. 32]. У той же час електронні гроші забезпечуються реальними грошима в безготівковій та/або готівковій формі емітента і можуть бути обміняні на них отримувачем у будь-який час.

Пункт 1.5 глави 1 Положення зобов'язує емітента вести облік коштів, які надходять від користувачів та/або агентів як оплата електронних грошей на окремому рахунку емітента за кожною платіжною системою та за кожним видом електронного пристрою. Це означає, що на рахунках банку відбиваються тільки дві операції з випуску: 1) забезпечення електронних грошей переказом реальних коштів на рахунок банку; 2) погашення – переказ коштів, які забезпечували зобов'язання банку-емітента, на рахунок користувача електронних грошей або видача їх у готівковій формі. Таким чином, рух електронних коштів відбувається в інформаційному просторі поза банківськими рахунками.

Ураховуючи викладене вище, потрібно з'ясувати, хто є користувачами електронних грошей та агентами,

які на підставі договорів, укладених з емітентом, мають право надавати відповідні фінансові послуги користувачам. Відповідно до п. 1.3 глави 1 Положення користувачем є фізична особа або суб'єкт господарювання, який є власником електронних грошей і має право використовувати їх для придбання товарів і здійснення переказів з урахуванням обмежень, установлених цим Положенням. Пунктом 15.4 ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» передбачено такі види агентів у сфері електронних грошей, як агент з розповсюдження, агент з поповнення, агент з обмінних операцій, агент з розрахунків. При цьому агент з розповсюдження здійснює надання електронних грошей користувачам без зобов'язання щодо їх погашення; агент з поповнення надає користувачам засоби поповнення електронними грошима електронних пристроїв; агент з обмінних операцій обмінює електронні гроші, випущені однією особою, на електронні гроші іншої особи; агент з розрахунків приймає електронні гроші в обмін на готівкові/безготівкові гривні.

Агентом з розрахунків може бути виключно банк і небанківська фінансова установа, що має ліцензію на переказ коштів без відкриття рахунків, видану Національним банком України. Цей агент не має права передавати свої повноваження за агентським договором іншим суб'єктам господарювання.

Пунктом 2.8 глави 2 Положення про електронні гроші в Україні запроваджено зобов'язання емітента надавати НБУ інформацію про агентів за

формою, передбаченою нормативно-правовими актами НБУ щодо ведення реєстру комерційних агентів банків.

Згідно з п. 2.2. глави 2 Положення емітент зобов'язаний забезпечити, щоб сума випущених ним електронних грошей не перевищувала:

– суми отриманих ним від користувачів та агентів (крім агента з поповнення) готівкових або безготівкових коштів;

– суми отриманих агентом з поповнення готівкових коштів, які мають бути перераховані емітенту.

Так, п. 2.4 глави 2 цього Положення саме для користувачів установлює обмеження щодо суми електронних грошей на електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача (для поповнюваних електронних пристроїв сума не повинна перевищувати 8000 гривень, а для непоповнюваних електронних пристроїв ця сума не повинна перевищувати 2000 гривень). Але для суб'єктів господарювання, які приймають від користувачів електронні гроші як оплату платежу за товари, роботи, послуги, зазначеними вище нормативно-правовими актами не встановлено обмежень щодо суми електронних грошей, яка може перебувати на електронному пристрої. У такому разі суб'єкти господарювання виступають як отримувачі електронних грошей шляхом їх приймання від користувачів за оплату товарів, робіт, послуг. Таких суб'єктів господарювання НБУ називає торговцями, які зареєстровані відповідно до законодавства України та на підставі договору, укладеного з емітентом або агентом з розрахунків, приймають

електронні гроші як засіб платежу за товари (див. п. 1.3. гл. 1 Положення про електронні гроші в Україні). Водночас ці торговці можуть бути і користувачами, які за безготівкові кошти купують електронні гроші для здійснення оплати господарських, виробничих потреб з урахуванням обмежень, установлених зазначеними вище законодавчими актами. Отже, банк-емітент має розділяти функції цих суб'єктів господарювання і відкривати їм окремі облікові записи (електронні гаманці тощо) – як торговцям та як користувачам [2].

Торговці мають право отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення лише в обмін на безготівкові кошти. Так, відповідно до пункту 3.5 глави 3 Положення суб'єкти господарювання на підставі договору, укладеного з емітентом або агентом з розрахунків, мають право приймати від користувачів як засіб платежу за товари електронні гроші, виражені в гривнях.

На відміну від суб'єкта господарювання фізична особа як користувач має право використовувати електронні гроші не лише для здійснення оплати товарів, робіт і послуг, а і для переказу електронних грошей іншим фізичним особам. Фізична особа має право отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

На підставі здійсненого аналізу відповідних норм Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та постанови Правління НБУ України «Про затвердження Положення про електронні гроші в Україні» можна зробити

висновок, що розуміння терміна користувач на законодавчому рівні є неоднозначним, наслідком чого є складність застосування встановлених Національним банком України обмежень щодо сум електронних грошей при їх використанні фізичними особами та суб'єктами господарювання. У зв'язку з цим НБУ видав декілька листів консультативно-роз'яснювального характеру – «Про особливості здійснення операцій з електронними грошима» від 7 лютого 2014 р., «Щодо використання електронних грошей в Україні» від 26 червня 2014 р.

Так, виходячи з позиції законодавця, усі користувачі – як суб'єкти господарювання, так і фізичні особи – мають право отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення в обмін на реальні грошові кошти (у безготівковій формі – для суб'єктів господарювання; у готівковій або безготівковій – для фізичних осіб). Як уже зазначалося, НБУ вважає, що будь-які користувачі мають право лише використовувати, а не отримувати як оплату платежу електронні гроші для придбання товарів і здійснення переказів (тільки для фізичних осіб) з урахуванням обмежень, установлених Положенням про електронні гроші в Україні. При цьому для таких отримувачів електронних грошей як суб'єктів господарювання, на відміну від законодавця, НБУ вживає термін торговці. Але отримувачами електронних грошей можуть бути і фізичні особи, яким переказують кошти інші фізичні особи. Щодо отримувачів – фізичних осіб – НБУ не застосовує жодного окремого поняття,

а називає їх іншими користувачами – фізичними особами. Також слід звернути увагу, що норми Закону мають вищу юридичну силу, ніж Постанова. Тому в разі здійснення платіжної операції електронними грошима незалежно від того, чи є фізична особа/суб'єкт господарювання платником або отримувачем цих електронних одиниць вартості, ця особа є їх користувачем.

З метою запобігання використанню фінансової системи для відмивання «брудних» коштів та фінансування тероризму, зокрема використанню електронних грошей для ухилення від оподаткування та державного контролю, запроваджено суму готівкових коштів, яку фізична особа може отримати через платіжний пристрій в обмін на електронні гроші з використанням наперед оплаченої картки багатоцільового використання. Ця сума становить до 500 гривень на день і не більше 4 000 гривень протягом одного місяця. Такі ж розміри сум коштів за допомогою електронних грошей фізичні особи можуть переказувати іншим користувачам – фізичним особам – з використанням наперед оплачених карток багатоцільового використання (див. п.п. 3.3, 3.5 гл. 3 Положення про електронні гроші в Україні).

Також слід зазначити, що п. 2.4. глави 2 Положення визначено суму, відповідно до якої користувач (суб'єкт господарювання або фізична особа) має право використовувати електронні гроші для здійснення розрахунків за допомогою електронного пристрою, що поповнюється і перебуває в розпорядженні користувача, –

до 35 000 гривень протягом календарного року. До розрахунку цієї суми не включаються електронні гроші, погашені через операційну касу емітента на вимогу користувача протягом календарного року.

Продовжуючи аналізувати чинне законодавство у сфері регулювання порядку здійснення операцій з електронними грошима, необхідно вказати, що банк, який має намір здійснювати випуск електронних грошей, зобов'язаний до початку їх випуску узгодити з НБУ правила використання електронних грошей у порядку, встановленому нормативно-правовим актом НБУ, яким є Положення про електронні гроші в Україні. Виходячи з норм цього Положення, слід зазначити, що суб'єкти, які здійснюють операції з електронними грошима (емітент електронних грошей, оператор, агенти, торговці та користувачі), мають право їх виконувати лише за правилами, узгодженими з НБУ. Таким чином, банк має право відкривати електронні гаманці користувачам, у разі якщо їх відкриття передбачено правилами використання електронних грошей, узгодженими з НБУ [3].

На сьогодні в Україні, за офіційними даними НБУ, функціонують три системи електронних грошей, правила яких узгоджені з НБУ: «Максі» (емітент – ПАТ «Альфа – Банк») та «MoneXu» (емітент – ПУАТ «Фідобанк»), «ГлобалМані» (емітент – ПАТ «Ощадбанк»). Станом на липень 2014 року в Україні мають право здійснювати операції з електронними грошима 16 банків, 10 з яких користуються платіжною системою НСМЕП

(Національна система масових електронних платежів), 3 – платіжною системою Visa International Service Association, 3 – власними платіжними системами («Максі», «MoneXu», «ГлобалМані») [7].

Ураховуючи викладене зауважимо, що НБУ не узгоджував правила використання електронних грошей WebMoney Transfer, Інтернет. Гроші, VkrMoney, RBKMoney, Яндекс.Гроші, QJWI, E-gold [2]. Отже, НБУ не може гарантувати безпеку та надійність у розрахунках за допомогою цих електронних платіжних засобів. При цьому потрібно звернути увагу на можливість віднесення електронних грошей до об'єктів цивільних прав, а саме: майнових прав та обов'язків (див. ст. 190 Цивільного кодексу України). Водночас електронні гроші зберігаються на електронному пристрої у вигляді інформації про електронні одиниці вартості, що в подальшому можуть вільно переміщуватись в інформаційному просторі за допомогою глобальної системи Інтернет. На жаль, законодавець не займає однозначної позиції з приводу належності електронних грошей до об'єктів цивільного права, у зв'язку з чим на практиці виникає чимало спірних питань щодо побудови систем розрахунків за допомогою WebMoney Transfer, Інтернет.Гроші, Яндекс.Гроші, E-gold тощо.

До внесення змін до порядку випуску та обігу електронних грошей постановою Правління НБУ від 19 червня 2014 р., яка набула чинності з 25 липня 2014 р., емісія та обіг електронних грошей організовувалися за допомогою використання спеціального

поняття «система електронних грошей». Це поняття містилось у Положенні про електронні гроші в Україні, затвердженому постановою Правління НБУ від 4 листопада 2010 р. Свого часу під системою електронних грошей НБУ розумілася сукупність відносин між емітентом, оператором, агентами, торговцями та користувачами щодо здійснення випуску, обігу та погашення електронних грошей. На наш погляд, таке визначення системи електронних грошей було недосконалим через нечіткість розкриття поняття «обіг електронних грошей» та відсутність переліку операцій, які можна здійснювати суб'єктам цієї системи при використанні електронних грошей.

На сьогодні відповідно до внесених змін до п. 1.3. зазначеного вище Положення замість системи електронних грошей вживається дефініція у значенні використання електронних грошей як «сукупність відносин між емітентом, оператором, агентами, торговцями та користувачами щодо здійснення випуску, розповсюдження, розрахунків, обміну, погашення електронних грошей та поповнення електронними грошима електронних пристроїв». Так, НБУ встановлює чіткий перелік операцій, які можна здійснювати, використовуючи електронні гроші. Але, на нашу думку, у цьому випадку краще застосовувати поняття «система електронних грошей», а не «використання електронних грошей», оскільки в межах певної системи відбуваються відповідні платежі електронними грошима. Згідно з п. 1.6. Положення емітент, оператор, агенти, торговці та користувачі зобов'язані

здійснювати операції з електронними грошима відповідно до вимог цього Положення, інших нормативно-правових актів Національного банку, умов укладених договорів і правил використання електронних грошей, узгоджених з Національним банком (правил здійснення операцій з електронними грошима в платіжній системі, створеній Національним банком України, – наприклад, НСМЕП).

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що чинне українське законодавство у сфері використання електронних грошей потребує подальшого вдосконалення шляхом внесення змін до відповідних статей Цивільного кодексу України та Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» з метою чіткого врегулювання вимог проведення розрахунків електронними грошима між фізичними, юридичними особами з урахуванням установлених на сьогодні Національним банком України обмежень для операцій з цими електронними одиницями вартості. При цьому слід розширити коло користувачів електронних грошей та включити до них і державні органи, що сприятиме покращенню послуг платіжної інфраструктури у сфері віддалених розрахунків.

Список використаних джерел:

1. Директива 2009/110/ЄС. Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС, від 16 вересня 2009 р. [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18.

2. Щодо використання електронних грошей в Україні: Лист Національного банку України від 26 червня 2014 р. № 25-109/33434 // Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. – 2014. – № 34. – С. 43.

3. Про особливості здійснення операцій з електронними грошима: Лист Національного банку України від 7 лютого 2014 р. № 25-109/5294 // Баланс. – 2014. – № 36. – С. 18.

4. Пальчук В. Електронні гроші в Україні: суть та особливості / В. Пальчук // Економічна діяльність: нові орієнтири і ри-

зики / Бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу електронної інформації. – 2013. – № 11. С. 2–14.

5. Трубін І. О. Правові засади функціонування електронних грошей у сфері електронної комерції: [монографія] / І. О. Трубін. – К.: Алерта, 2013. – 136 с.

6. Янюк Ю. Електронні гроші в Україні / Ю. Янюк // Юридична Газета. – 2013. – № 35–36. – С. 32–33.

7. Узгодження правил систем електронних грошей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=66296&cat_id=66292.

Пожидаева М. А. Правовое регулирование операций с электронными деньгами в Украине.

Статья посвящена раскрытию содержания операций с электронными деньгами по законодательству Украины. Исследуется вопрос о порядке выпуска электронных денег банками-эмитентами. Анализируются проблемные аспекты использования электронных денег субъектами. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: электронные деньги, эмитенты электронных денег, агенты, пользователи электронных денег, система электронных денег.

Pozhydaeva M. A. Legal Regulation of transactions with electronic money in Ukraine.

The article reveals the subject-matter of transactions with electronic money from the point of the Ukrainian legislation. We cover the procedure of issuing of electronic money by banks. It analyses problematic aspects of the use of electronic money by subjects and suggests ways of improvement of the current Ukrainian legislation.

It is noted, that access to electronic money, which are kept in the information image, is carried out by means of an electronic device (a prepaid card, computer memory, an electronic wallet, a remote distant server). The lawfulness of limitations of the National Bank of Ukraine for amounts of electronic money in its use is defined in this article. Subjects of using the system of electronic money are described. The author considers that payers and recipients are users of electronic money. Attention is drawn to the expedience of using the term «the system of electronic money» in the current legislation. The point of view concerning the possibility of including electronic money into objects of civil rights.

Legal Regulation of requirements for carrying out payments with electronic money between natural persons, legal entities, and also public bodies must be precise. This is an obvious need for Ukraine.

Key words: electronic money, issuers of electronic money, agents, users of electronic money, the system of electronic money.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014